

Siergiej Kowalow

Lublin, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

„ТЭАТР АДНАГО ПАЭТА”. ПАЭТЫЧНЫЯ МАНАЛОГІ АНАТОЛЯ СЫСА

“One-poet Show.” The Poetic Monologues of Anatol' Sys

ABSTRACT: The article addresses poetic monologues in the works of the Belarusian poet Anatoly Sys, one of the founders and creative leader of the legendary literary group “Tutejšyja” (‘Locals’) (1986-1989). The poet turned to poetic monologue at different periods of his work, being especially active in the second half of the 1980s, during Gorbachev’s *perestroika* and the new wave of Belarusian national revival. Exhibiting outstanding acting abilities, Anatol' Sys recited his poetic monologues at parties and illegal rallies, hiding national revival and anti-Communist ideas relevant for his time behind the guise of famous historical figures – Apanas Filipovič, Zmicier Žylunovič, Ales' Harun, Karus' Kahaniec and others. In addition to their journalistic sharpness, A. Sys’s best poetic monologues are of a high artistic quality with a universal philosophical content, which has allowed them to pass beyond time and become a part of the golden fund of 20th-century Belarusian poetry (*Monologue of a “Local”, Monologue of Apanas Filipovič, Monologue of an Unfrocked Priest, Monologue of an Apostate, Monologue of Karus' Kahaniec*).

KEYWORDS: Anatol' Sys, poetic monologue, Gorbachev’s *perestroika*, national revival, Belarusian poetry.

Адным з самых выдатных беларускіх паэтаў канца XX ст. быў Анатоль Сяс (1959-2005) – заснавальнік і творчы лідэр легендарнай літаратурнай суполкі „Тутэйшыя”, пісьменнік з трагічным лёсам¹. Пра Анатоля Сяса напісана вельмі шмат: успамінаў, эсэ, літаратуразнаўчых артыкулаў, раздзелаў у манаграфіях, біяграфічных нарысаў, мастацкіх твораў². На жаль, у большасці навуковых публікацый ягоная яскравая асоба і незвычайная біяграфія выходзілі на першы план, замянаючы глыбокаму, аб’ектыўнаму аналізу ягоных паэтычных твораў.

¹ Падрабязней пра жыццёвую і творчую траекторыю Анатоля Сяса гл.: S. Kowalow, *Wieszcz – blazen – legenda: trajektoria autorska Anatola Sysa*, „Porównania” 2018, t. 23, s. 107-126.

² Найбольш значныя публікацыі пра А. Сяса: Л. Галубовіч, „Як шаравая маланка”. *Нарас жыцця і творчасці Анатоля Сяса*, [у:] Л. Галубовіч, *Сяс і кулуары. Літаратурна-крытычныя эсэ*, Мінск 2010, с. 4-24. А. Мельнікаў, *Анатоль Сяс. Псалмяр эпохі перагноу*, Мінск 2017; І. Штэйнер, „*Свае руны мне не вышыць...*”: *спадчына Анатоля Сяса*, Мінск 2008.

Калі ж паэтычная творчасць і была прадметам увагі, звычайна разглядалася яна абагульнена, у жанры творчага партрэта, без вылучэння канкрэтных аспектаў даследавання: творчых арыенціраў і ўплываў, светапогляднай асновы, мастацкай эвалюцыі, жанравай сістэмы, адметнасцяў паэтыкі і г.д.³

Адным з важных аб'ектаў даследавання ў спадчыне Анатоля Сыса з'яўляецца жанравая форма паэтычнага маналога, да якой паэт звяртаўся ў розныя перыяды сваёй творчасці і якая, фактычна, прынесла яму найбольшую славу. Напрыклад, у зборніку *Пан Лес* (1989) – лепшым зборніку Сыса – змешчаны *Маналог „Тутэйшага”*, *Маналог Апанаса Філіповіча*, *Маналог расстрыгі*, *Маналог адступніка*, *Маналог Рамуальда Жакоўскага*, *Маналог Алеся Гаруна*, *Маналог Сяргея Палуяна*, *Маналог Уладзіміра Жылкі*, *Маналог Язэпа Драздовіча*; гэтыя маналогі ўваходзілі ва ўсе перавыданні выбраных твораў паэта: *Сыс* (2002), *Лён* (2006), *Алаіза* (2009).

Узнікае заканамернае пытанне: чаму менавіта маналог (а не, напрыклад, балада як у паэзіі Ўладзіміра Караткевіча, ці версэт, як у паэзіі Алеся Разанава) стаў улюбёнай жанравай формай Анатоля Сыса і чаму менавіта ў творчасці гэтага беларускага паэта ў 80-х г. ХХ ст. форма паэтычнага маналога дасягнула свайго росквіту? Адказ на гэтае пытанне трэба шукаць у творчасці паэта, у ягонай біяграфіі, у грамадска-палітычным і культурным кантэксце часу.

Свой першы паэтычны маналог Анатоль Сус напісаў у дваццацігадовым узросце, калі быў студэнтам гісторыка-філалагічнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны. Верш называўся *Маналог паэта-пустэльніка* і захаваўся ў складзе рукапіснага зборніка *Берагі майго юнацтва*, падрыхтаванага аўтарам да друку ў 1981 г., а выдадзеным толькі ў 2016 г. сябрамі паэта Алесем Бяляцкім і Эдуардам Акуліным. Варта зазначыць, што форма маналога была досыць папулярная ў рускай савецкай паэзіі, а вершы Андрэя Вазнясенскага *Маналог Мэрлін Манро*, *Маналог бітніка*, *Маналог акцёра ўвогуле* з'яўляліся паэтычнымі шлягерамі, і Сус, які ў юнацтве захапляўся Вазнясенскім⁴, не мог іх не ведаць. Не чужой была гэтая жанравая разнавіднасць і для беларускай паэзіі: напрыклад, у творчай спадчыне паэта-шасцідзясятніка Анатоля Сербантовіча знаходзім *Маналог Чарлі Чапліна*, *Маналог Каліты*, *Маналог алкаголіка*.

Як адзначае Любоў Гарэлкі:

Маналог – адна з жанравых формаў, якая ўзнаўляе гістарычную памяць, дазваляе пачуць рэха мінулых стагоддзяў, схаваных „за смугой” (Янка Купала) даўніны,

³ Выключэннем з'яўляецца невялікі артыкул Наталлі Лысвай, які застаўся незаўважаным і не цытаваўся ў ніводнай з пазнейшых публікацый, прысвечаных А. Сысу: Н. Лысова, *Паэт і Бог. Хрысціянскія матывы паэзіі Анатоля Сыса*, „Калосье” 2006, № 1 (10), с. 68-75.

⁴ А. Сус, *Вельмі сумую па Беларусі. Лісты Анатоля Сыса да Віктара Шніпа*, „Дзеяслоў” 2006, № 2 (21), с. 181.

ваўся *Маналог Зміцера Жылуновіча* і быў напісаны ад імя вядомага беларускага палітычнага дзеяча і пісьменніка (друкаваўся пад псеўданімам Цішка Гартны), які стаў у 1937 г. ахвярай сталінскіх рэпрэсіяў і скончыў жыццё самагубствам у Магілёўскай псіхіятрычнай клініцы. Вядома, прамаўленне ад імя рэальнай гістарычнай постаці з трагічным лёсам вымагала іншага зместу і стылю, чым ад імя абстрактна-ўмоўнага паэта-пустэльніка, *alter ego* аўтара:

Як пазашлюбны плод,
свае хаваю думы:
адвеку мой народ
нібы пад ветрам дзюны.

А вецер дзьме і дзьме,
то ўсходні, то заходні,
за ім не разглядзець
ні сонца, ні паходні.

А вецер дзьме і дзьме,
то чорны, то чырвоны,
прывучвае людзей
да грошай, да пагонаў...

Як пазашлюбны плод,
свае хаваю думы:
чаму ж ты мой народ,
падатлівы як гума?⁷

Як і папярэдні паэтычны маналог Сыса, гэты верш не пазбаўлены мастацкіх хібаў (няўдалы выраз „як пазашлюбны плод, свае хаваю думы”, недакладная рыфма „думы-дзюны”), але напісаны ён ужо на значна вышэйшым узроўні, а ягоны ідэйны змест актуальны па сённяшні дзень: у вершы выказаны дакор беларускаму народу за яго нізкую нацыянальную самасвядомасць і палітычнае згодніцтва. Чаму гэты дакор выказаны ад імя Жылуновіча, а не ад імя самога Сыса ці якога-небудзь іншага беларускага гістарычнага дзеяча? Напэўна, таму, што менавіта нацыянал-камуніст Зміцер Жылуновіч быў аўтарам маніфесту пра ўтварэнне БССР і першым старшынёй Часовага ўрада рэспублікі (кароткі час з 1 студзеня па 3 лютага 1919), але ягоныя незалежніцкія погляды не знайшлі падтрымкі ў бальшавіцкага кіраўніцтва ў Маскве і ў трыццатых гадах ён за свой патрыятызм і нястомную працу на ніве беларускай культуры стаў ахвярай сталінскіх рэпрэсіяў⁸. А яшчэ таму, што верш Анатоля Сыса напісаны недзе

⁷ А. Сыс, *Азмень: вершы, паэмы*, Мінск 1988, с. 20-21.

⁸ Гл.: А. Клячко, *Цішка Гартны. Крытычна-біяграфічны нарыс*, Мінск 1961; Э. Ялугін, *Без эпітафіі. Дакументальная аповесць*, Мінск 1989.

ў 1985-1986 гг., на пачатку гарбачоўскай перабудовы, калі ў грамадстве гучна гаварылася пра ахвяры сталінскіх рэпрэсіяў, але яшчэ не абвяргалася камуністычная ідэя і ленінская дзяржаўная палітыка ўвогуле, не ставілася пытанне пра сапраўдную незалежнасць Беларусі. Калі б верш узнік пазней, у 1988-1991 гг., у назве замест імя Зміцера Жылуновіча магло фігураваць імя Івана Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага, Тамаша Грыба ці нейкага іншага, больш радыкальнага нацыянальна-патрыятычнага дзеяча. Але напачатку перабудовы і беларускага нацыянальнага адраджэння рэабілітаваны яшчэ ў 50-я гады Зміцер Жылуновіч меў большы аўтарытэт у саветызаваным беларускім грамадстве, чым „буржуазныя нацыяналісты” Луцкевіч, Ластоўскі, Грыб.

Напэўна, Анатоль Сус дэкламаваў *Маналог Зміцера Жылуновіча* на шматлікіх вечарынах і сходах, прысвечаных ахвярам сталінскіх рэпрэсіяў, альбо на свяце Дзядоў 1 лістапада 1987 г. ля помніка Янку Купалу ў Мінску (першы несанкцыяваны мітынг у Беларусі), дзе ён жа зачытаў публіцыстычную прамову і спіс рэпрэсаваных у 30-я гады беларускіх палітычных дзеячаў, навукоўцаў, пісьменнікаў⁹.

Але самымі вядомымі маналогамі, якія Анатоль Сус чытаў на вечарынах і мітынгх у 1985-1988 гг., сталіся *Маналог Апанаса Філіповіча* і *Маналог „Тутэйшага”*, якія ўвайшлі ў зборнік *Пан Лес* (1989), а ўсяго ў зборнік увайшло ажно дзевяць (!) паэтычных маналogaў (фактычна, кожны дзесяты верш кнігі быў напісаны ў гэтым жанры). Заўважная актывізацыя (мабілізацыя!) формы маналoga ў творчасці паэта тлумачылася як запатрабаваннем часу – гарбачоўская перабудова дасягнула апагею і выклікала хвалю нацыянальнага адраджэння ў рэспубліках, у тым ліку ў БССР, так і адметнасцю асобы Суса – яго незвычайным талентам дэкламацыі вершаў і прагай заўсёды знаходзіцца на сцэне (не толькі ў літаральным сэнсе гэтага слова), быць у цэнтры грамадскай увагі, *спыняць натоўпу рух*¹⁰. Выключную здольнасць чытання вершаў уголас, адметную манеру дэкламацыі і публічных выступленняў Анатоля Суса адзначалі многія ягоныя сябры і знаёмыя.

Сябра паэта са студэнцкіх гадоў, кіраўнік таварыства „Тутэйшыя” Алесь Бяляцкі сведчыў: „Як ён чытаў вершы – гэта асобная гаворка. Ён зачароўваў людзей. Кожнае слова клалася ў сэрца і душу, гонячы мурашоў па целе і выбіваючы слязу”¹¹.

Паплучнік па „Тутэйшых” і канкурэнт у змаганні за творчае лідэрства ў суполцы Адам Глобус не хаваў захаплення: „Сус чытае вершы дзіўным шаманскім, лацінаамерыканскім голасам. (...) Дзякуючы артыстызму і голасу Толік можа газетнаму тэксту надаць значнасць эпічнай паэмы”¹².

⁹ А. Бяляцкі, *А сэрца ўжо згарэла за праўду...*, „Дзеяслоў” 2007, № 5 (30), с. 270-273.

¹⁰ А. Сус, *Пан Лес. Вершы*, Мінск 1989, с. 58.

¹¹ А. Бяляцкі, *Асвечаныя беларушчынай*, Вільня 2012, с. 109.

¹² А. Глобус, *Сус*, „Крыніца” 2001, № 6 (66), с. 49-50.

Заснавальнік Таварыства Вольных Літаратараў Алесь Аркуш успамінаў, якое моцнае ўражанне зрабіў на яго Анатоль Сыз на адным з мітынгаў:

Я й сёння выразна згадваю тое пачуццё, якое выклікаў у мяне Анатоль чытаннем верша *Маналог „Тутэйшага”* на мітынг у Верхнім горадзе. Як бегалі мурашкі па спіне, перасыхала ў горле, здавалася, усім цела адчуваеш энергетыку пранікнёнага вершаванага слова¹³.

Але найбольш каларытнае апісанне таго, як Сыз чытаў вершы, пакінуў Мікола Сыцепаненка, згадваючы выступленне паэта на мітынг у Львове ў жніўні 1988 г.:

Напрыканцы ён прачытаў верш *Маналог „Тутэйшага”*. Верш быў адметны тым, што ў апошніх радках можна было мяняць словы. Анатоль чытаў гучна, выразна, даносячы сэнс кожнага слова. А перад апошняй страфой ён артыстычна вытрымаў паўзу, набраў поўныя грудзі паветра і на ўвесь голас прачытаў:

Ды пакуль ты яшчэ жывеш,

Запалі прад Шаўчэнкам свечку (у арыгінале было „...перад Купалам...)

Прачытай і спалі свой верш,

А вандалам скажы: я вечны.

Пры апошніх словах ён паказаў у бок міліцыянтаў. Публіка быццам ашалела.

У адно імгненне міліцыянты ачапілі пляц, у натоўп паляцелі дымавыя шашкі.

Міліцыянты адсякалі па два-тры чалавекі, скручвалі і волакам цягнулі ў бок аўтобусаў. На Анатолю павісла некалькі міліцыянтаў¹⁴.

Важны факт у біяграфіі Сыз: перад тым як стаць студэнтам гісторыка-філалагічнага факультэта ГДУ, Анатоль паступаў на акцёрскае аддзяленне Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута, але не прайшоў па конкурсу¹⁵. У інтэрв’ю Сяргею Трусевічу для газеты „Чырвоная змена” 30-га ліпеня 1988 г. Сыз згадваў сваё няўдалае паступленне і нерэалізаваную мару стаць акцёрам Купалаўскага тэатра, а потым працягваў: „Мне распавядалі, што пасля вечарыны „Тутэйшых” у Янкі Брыля запыталі: „Ну, як?” На што Янка Антонавіч адказаў адным словам: „Тэатр!” Магчыма, наш паважаны пісьменнік мае рацыю. Прынамсі, я шмат у чым – тэатр аднаго паэта”¹⁶.

Натуральна, што форма вершаванага маналoga выдатна пасавала паэту, надзеленаму акцёрскімі здольнасцямі і спрыяла выяўленню нерэалізаваных на тэатральнай сцэне амбіцыяў. Тым больш, што менавіта *маналог* (напрыклад,

¹³ А. Аркуш, *У чаканні другога прышэсця*, „Крыніца” 2001, № 6 (66), с. 32.

¹⁴ М. Сыцепаненка, *А вандалам скажы: я – вечны*, „Дзеяслоў” 2006, № 2 (21), с. 197.

¹⁵ Л. Галубовіч, „Як шаравая маланка”..., с. 5.

¹⁶ А. Сыз, *Тэатр аднаго паэта. Гутарка Сяргея Трусевіча з Анатолем Сысам*, [у:] А. Сыз, *Лён: выбраныя творы*, Мінск 2006, с. 393.

у шэкспіраўскіх трагедыях ці ў рамантычных драмах) з'яўляецца для акцёраў найбольш цяжкай і ў той жа час найбольш эфектнай формай самавыяўлення, дае магчымасць звярнуцца непасрэдна да глядача, а не да партнёра на сцэне, дазваляе кідаць думкі і пачуцці проста „публіцы ў твар”¹⁷.

Чытанні вершаў-маналогаў ператвараліся ў Анатоля Сыса ў невялікія мана-спектаклі, паэт уяўляў сябе то адступнікам, то растрыгам, пераўвасабляўся то ў ролю манаха Афанасія Філіповіча, то ў ролю мастака Язэпа Драздовіча...

Але ці насамрэч пераўвасабляўся? Ці не былі героі ягоных шматлікіх маналогаў толькі маскамі для прыкрыцця нацыянальна-патрыятычных, а потым і антыкамуністычных поглядаў?¹⁸.

Працэнтую пачатак *Маналогу Апанаса Філіповіча*:

У гэтай краіне не маю я дому,
вось воблака – сяду і ў свет палячу
над гэтай гаморай, над гэтым садамам,
ні грошай, ні славы – я волі хачу¹⁹.

Гэтымі ж радкамі заканчваўся верш, але дадаваўся яшчэ адзін, пяты радок: „бо ў гэтай краіне не маю я волі”²⁰.

Літаратуразнаўца, выкладчык Беларускага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта Пятро Васючэнка ў артыкуле *Рэйтывагі Сыс* засведчыў: ніводны з ягоных студэнтаў не верыў, што *Маналог Апанаса Філіповіча* – пра мінуўшчыну²¹. Падобную думку выказаў і Алесь Бяляцкі: „Назвы, дарэчы, для сваіх „маналогаў” ён часам даваў адвольна, як з тым жа *Апанасам Філіповічам* – за старасвечынай маскуючы сучасны зьмест”²².

Рашуча не пагадзіўся з такім поглядам літаратуразнаўца Іван Штэйнер:

Не выпадкова ягоную пільную ўвагу прыцягвае постаць Афанасія Філіповіча, які, калі сказаць шчыра, у 80-я гады ХХ стагоддзя быў вядомы толькі спецыялістам у старажытнай літаратуры, як і ягоны *Дыярыуш*. Сябры А. Сыса са студэнцкіх

¹⁷ П. Паві, *Словарь театра*, пер. с франц. под ред. К. Разлогова, Москва 1991, с. 191-193.

¹⁸ Цікавы факт, які характарызуе той супярэчлівы час: першы зборнік Анатоля Сыса *Агмень* выйшаў у серыі „Бібліятэка часопіса „Маладосць” у выдавецтве Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай Партыі Беларусі.

¹⁹ А. Сыс, *Пан Лес. Вершы...*, с. 100.

²⁰ Ibidem, s. 58.

²¹ П. Васючэнка, *Рэйтывагі Сыс*, „Крыніца” 2001, № 6 (66), с. 53.

²² А. Бяляцкі, *Асвечаныя беларушчынай...*, с. 109. Трапіўшы ў 2011 г. за краты за сваю палітычную і праваабарончую дзейнасць, Алесь Бяляцкі, паводле ягонага прызнання, неаднаразова згадваў радок з верша свайго сябра: „Колькі разоў ужо, стоячы ля акна і ўглядаючыся ў замаліваю сінечу неба, я паўгараў сам сабе: „Вось воблака, сяду і ў сьвет палячу!” Калі не цэлам, дык думкаю і душою”. (Ibidem, s. 109).

часоў, у прыватнасці А. Бяляцкі, лічаць, што творы-прысвячэнні ў спадчыне паэта – звычайная містыфікацыя, якой ён хавае актуальныя рэаліі. Аднак з гэтым ня хочацца пагаджацца. А. Філіповіча лічылі вар’ятам, і для гэтага былі ўсе падставы, бо вельмі часта здавалася, што ня ведае ён, што творыць; абвяшчалі злачынцам і кідалі ў турму; называлі пісьмова і ўголос здраднікам; быў ён манахам, але не пураўся сьвецкіх справаў (і ў той жа час спазнаў „омыльность света”). (...) Афанасій Філіповіч абыйшоў Беларусь і славяншчыну ў XVII ст., А. Сьс здзейсьніў падобны паэтычны агляд Радзімы праз тры стагоддзі”²³.

Думаецца, згаданая дыскусія ўзнікла з-за недакладнага ўжывання слоў. Нельга сказаць, што назва маналогі выбрана *адвольна*, бо не мог гэты верш называцца, напрыклад, *Маналог Францішка Скарыны* ці *Маналог Міколы Гусоўскага*, змест твора зусім не пасаваў бы да постацяў гэтых дзеячаў беларускай культуры. Вобраз Апанаса Філіповіча, праваслаўнага манаха, змагара з уніяй, містыка-яснавідца, які смела абвінавчваў каралёў і царкоўных іерархаў і неаднаразова апынаўся ў вязніцы за свае дзёрзкія словы і ўчынкі, безумоўна, натхніў паэта на стварэнне верша²⁴, многія радкі якога адпавядалі вобразу прамойцы-героя:

У гэтай краіне не маю я бога,
 ушчэнт разапселі яго святары:
 дзе церні павінны насіць – носяць рогі,
 які ж тагды бог, калі служкі звяры?²⁵

Але ад тэмы свабоды і крытыкі ўлады (любой улады – царкоўнай і свецкай, тагачаснай і цяперашняй) паэт пераходзіў да тэмы любові да Радзімы і ўкладаў у вусны праваслаўнага манаха прамаскоўскай арыентацыі словы шчырага беларускага патрыёта і аматара народнай спадчыны, якім з’яўляўся сам:

У гэтай краіне не маю я песні,
 Якая б народнай была і маёй,
 Якую б сябрына запела ў Бярэсці,
 А рэха ўзышло за Дняпром, за Дзвіной...²⁶

Натуральна, што чытачы-слухачы успрымалі гэтыя радкі, як прызнанне самога паэта і выдатна разумелі *што* і *ў якой* краіне не мае волі. Такім чынам,

²³ І. Штэйнер, *Маналог Анатоля Сьса*, „Дзеяслоў” 2006, № 2 (21), с. 213. Назва артыкула – *Маналог Анатоля Сьса* – выразна прырэчыць пазіцыі аўтара. Невыпадкова пазней гэты артыкул перадрукоўваўся пад назвай *Маналог расстрыгі*, а ў выглядзе асобнай брашуры набыў назву „*Свае руны мне не вышыць...*”: *спадчына Анатоля Сьса*.

²⁴ Магла паўплываць на Анатоля Сьса і драматычная паэма Пятра Бітэля пра А. Філіповіча *Сказанне пра Апанаса Берасцейскага*, апублікаваная ў 1984 г.

²⁵ А. Сьс, *Пан Лес...*, с. 100.

²⁶ *Ibidem*, s. 100.

аўтар прамаўляў у вершы і ад імя Апанаса Філіповіча, і ад свайго ўласнага, займаючыся не мастацкай *містыфікацыяй*, а мастацкай актуалізацыяй універсальных для кожнай гістарычнай эпохі тэмаў і матываў. Падобныя суадносіны аўтарскай пазіцыі і вобраза героя-прамоўцы характэрныя і для некаторых іншых маналогаў А. Сыса са зборніка *Пан Лес: Маналог Алеся Гаруна, Маналог Сяргея Палуяна, Маналог Уладзіміра Жылкі, Маналог Рамуальда Жакоўскага, Маналог Яэпа Драздовіча*. Героі першых трох вершаў – пісьменнікі-адраджэнцы, як і сам Анатоль Сыс, герой чацвёртага – акцёр і паэт, герой пятага – знаны мастак і літаратар. Усе яны былі патрыётамі Беларусі і мелі нешчаслівы лёс: нехта хварэў на сухоты, нехта быў выгнаннікам, нехта скончыў жыццё самагубствам. Як згадвае А. Бяляцкі, Сыс часта:

(...) натхняўся якой-небудзь постаццю зь беларускіх нацыянальных дзеячаў, што ўражвала яго сваім яскравым талентам ці трагічным лёсам. Так, крыху пазьней, перабіраючы старую беларускую перыёдыку, я прачытаў пра беларускага артыста Рамуальда Жакоўскага, які скончыў жыццё самагубствам, перапісаў гэтую інфармацыю і паказаў Толіку. Той схпіўся за яе і напісаў *Маналог Рамуальда Жакоўскага*²⁷.

Найбольш дасканалым у мастацкіх адносінах з пералічаных вершаў з’яўляецца *Маналог Алеся Гаруна*: вобраз паэта пачатку ХХ ст. быў блізкі Сысу па духу, а паэзія Гаруна – змагарная, патрыятычная і ў той жа час вельмі рэлігійная – аказала прыкметны ўплыў на станаўленне паэтычнай манеры Сыса. У вершы аўтар прамаўляе і ад імя Гаруна, і ад свайго ўласнага імя, і ад імя ўсіх беларускіх паэтаў-адраджэнцаў:

У твар мне шугае полымя,
ды я ўсё адно бяру
каменні рукамі голымі
і гэтакім як сам дару.

Бяруць і да сэрцаў туляць:
няхай нас ратуе боль
і вучыць пра бліжніх думаць,
пра тых, хто гібее ў золь,

пра тых, хто прамёрз да костак,
хто шлях да агню згубіў,
хто д’яблу чырвоным хростам
Айчыну сваю пазбыў²⁸.

²⁷ А. Бяляцкі, *Асвечаныя беларушчынай...*, с. 109.

²⁸ А. Сыс, *Пан Лес...*, с. 97.

Больш складаныя суадносіны аўтара і героя ў *Маналогу* „*Тутэйшага*”. Верш напісаны ад імя самога паэта – удзельніка таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя”, і, адначасова, ад імя маладога пакалення беларусаў, якое страціла гістарычную памяць і вялікімі намаганнямі імкнецца яе вярнуць. Ахвяраваны твор Максіму Танку – аднаму з апошніх магіканаў беларускай літаратуры XX ст., адрасаваны Люцыяну – герою танкаўскай паэмы *Люцыян Таполя*, але фактычна – самому Танку і ўсяму старэйшаму пакаленню пісьменнікаў, якое пад ціскам гістарычных абставінаў змяніла нацыянал-адраджэнскія ідэалы на камуністычныя (асацыятыўны шэраг верша надзвычай шчыльны і забытаны). Аўтар у міфалагічна-апакаліпсічным ключы малюе вобраз прыніжанай, згвалтаванай краіны, заваяванай таямнічымі *янычарамі*:

А ў тваім, Люцыян, Дняпры,
што жывіў спакон веку гоні,
тры русалкі, славянкі тры
янычаравых мыюць коней,

а ў тваім, Люцыян, Сажы
на грудзёх з камянем пудовым
твой апошні паэт ляжыць,
бы ў труне – у Сажы лядовым.

Ты адзін, ты адзін, ты адзін,
ты застаўся адзін на Славяншчыне,
і Радзіма твая, паглядзі, –
русакосая Янычаршчына...²⁹

У адрозненне ад маналогаў, напісаных ад імя рэальных гістарычных асобаў – герояў пазітыўных, вершы *Маналог расстрыгі* і *Маналог адступніка* напісаныя ад імя абагульненых постацяў, герояў адмоўных, якія здрацілі сваёй справе. Як ні парадаксальна, гэтыя два маналогі прачытваюцца ў аўтабіяграфічным кантэксце лёсу Анатоля Сыса яшчэ больш выразна, чым маналогі гераічных асобаў. Раптоўна змяніўшы сваю жыццёвую і творчую траекторыю пасля выхаду зборніка *Пан Лес*, ператварыўшыся з паэта-Прарока ў блазна і алкаголіка, Сыс выглядаў у вачах прыхільнікаў ягонага творчасці расстрыгам і адступнікам. Невыпадкова, слова „расстрыга” з’яўляецца ў загаловах двух артыкулаў, прысвечаных паэту, метафарычна вызначаючы парадыгму ягонага характару і творчасці: “*Прабач, паэт, прабач, расстрыга...*”³⁰ Ганны Кісліцынай і *Маналог расстрыгі*³¹ Івана Штэйнера. Свядомы выбар паэтам маргінальнага ладу жыцця з трагічнай развязкай пацвярджаюць радкі з *Маналога адступніка*:

²⁹ Ibidem, s. 105-106.

³⁰ Г. Кісліцына, “*Прабач, паэт, прабач, расстрыга...*”, „Крыніца” 2001, № 6 (66), с. 42-48.

³¹ І. Штэйнер, *Маналог расстрыгі*, [у:] *Déjà vu bis*, Гомель 2006, с. 6-24.

Я трапіў у сіло журбы,
 я сам у гэтым вінаваты,
 я быў – здаецца, ўчора – быў
 на радасць і сяброў багаты. (...)

Адкуль, адкуль, прыйшло яно?
 Калі з граху, дык грэх мой – шчасце,
 Я сам, я сам прыдбаў яго –
 гайворана віновай масці³².

Пасля выхаду ў свет зборніка *Пан Лес* Анатоля Сыс напісаў толькі два вершы ў жанры паэтычнага маналoga: *Маналог Каруся Каганца* і *Маналог маці* (дакладней, толькі два маналогі захавалася, але наўрад ці іх было больш).

Першы з іх створаны недзе ў 1989-1991 гг., планавалася да публікацыі ў зборніку *Ягамосць* (на жаль, не выдадзены), увайшоў у кнігу выбраных твораў паэта *Сыс* (2002) і па стылю вельмі блізкі да *Маналoga Апанаса Філіповіча*, *Маналoga Алеся Гаруна* ды іншых гістарычна-патрыятычных маналogaў Анатоля Сыса. З мастацкага пункту гледжання *Маналог Каруся Каганца* з'яўляецца адным з найлепшых маналogaў Сыса. Постаць пісьменніка і мастака пачатку ХХ ст. Каруся Каганца выдатна ўпісалася ў мастацкую тканіну верша і спрыяла выяўленню парадаксальнай, але слушнай ідэі твора: выбар роднай мовы для беларуса – дабраахвотна прынятае кляймо, духоўнае калецтва ў вачах „здоровых”, не абцяжараных нацыянальнай свядомасцю людзей. Сярод русіфікаваных беларусаў – і ў царскай Раііі, і ў савецкай Беларусі, і ў нашы часы – беларус, які размаўляе на роднай мове, выглядае дзіваком, небяспечным адшчапенцам; выбраўшы нацыянальнасць і мову, чалавек выбірае сабе пакутлівы лёс. Як трапна адзначыў беларускі філосаф і эсэіст Валянцін Акудовіч:

(...) у ХХ стагоддзі кожны, хто залішне вытыркаўся на вочы з родным словам, патрапляў пад рэпрэсіі ўладаў. Вось тады беларуская мова, якая раней была толькі знакам бядоты, сталася знакам бяды. Бяды сапраўднай, блізкай, смяротнай для ўсялякага, хто сваёй мовы не адцураўся. У лепшым выпадку змагароў за мову чакалі прыгнёт і нішчымніца, у горшым – эміграцыя, Сібір ды Курапаты³³.

Казімір-Рафаіл Кастравіцкі (псеўданім – Карусь Каганец) паходзіў з арыстакратычнага роду, даводзіўся сваяком французскаму паэту Гіёму Апалінэру, свядома стаў называцца беларусам (а не палякам ці рускім) і пасля няшчаснага выпадку ў дзяцінстве ў яго вырас горб³⁴. Адштурхоўваючыся ад назвы вядомага рамана Васіля Быкава, Акудовіч называе беларускую мову *знакам бяды*;

³² А. Сыс, *Пан Лес...*, с. 61.

³³ В. Акудовіч, *Дыялогі з Богам. Суплёт інтэлігібельных рэфлексіяў*, Мінск 2006, с. 75.

³⁴ Гл.: А. Пашкевіч, *Карусь Каганец. „Кроў з крыві беларуса...”*, Мінск 2013.

526 „ТЭАТР АДНАГО ПАЭТА”. ПАЭТЫЧНЫЯ МАНАЛОГІ АНАТОЛЯ СЫСА

адштурхоўваючыся ад біяграфіі Каруся Каганца, Сыс параўноўвае родную мову з *гарбom*, але адначасова сакралізуе яе, узвышае да рангу *веры* і нават самога *Бога*:

Нам мова далася крывёю
 ды выпаленымі вачыма.
 хавалі яе як зброю,
 насілі як горб за плячыма. (...)
 І скрозь па шляхох-гасцінцах
 вялі гарбуноў закутых
 у іншую веру ксціцца,
 пад Богам чужым і лютым,
 а Бог наш – не ідал з воску,
 без племені, без радзімы,
 а горб наш – прырос да костак, –
 ЁН
 БОГ НАШ,
 І БОГ АДЗІНЫ³⁵.

Маналог Каруся Каганца можна разглядаць як вяршыню эксперыментаў Анатоля Сыса ў форме паэтычнага маналoga, невыпадкова гэты верш аналізуецца і цытуецца ў многіх артыкулах і літаратуразнаўчых даследаваннях³⁶.

У апошнія пятнаццаць гадоў свайго жыцця (з 1991 па 2005 г.) Анатоль Сыс пісаў і публікаваўся вельмі мала: 2-3 вершы ў год, і, фактычна, не пісаў маналogaў. Адзіны верш, у загалoўку якога ёсць слова „маналог” – *Маналог маці* – насамрэч уяўляе сабой *дыялог* маці і сына пра цяжкую доля жанчыны, якая нарадзіла сына-паэта:

Ад магілы да магілы
 поўзаюць мурашкі,
 пакуль ёсць у мяне сілы –
 мне сыноч не цяжкі.
 – Бо паэзія – не грыжа, –
 Сыноч дома кажа.
 За яе ён не пад крыжы –
 Пад мурашнік ляжа (...) ³⁷.

³⁵ А. Сыс, *Сыс. Вершы*, Мінск 2002, с. 125.

³⁶ Г. Кісліцына, *Новая літаратурная сітуацыя. Змена культурнай парадыгмы*, Мінск 2006, с. 56-57; Л. Гарэлік, *Анатоль Сыс...*, с. 1028-1029.

³⁷ А. Сыс, *Берагі майго юнацтва: вершы, пароды...*, с. 189.

Верш пакідае ўражанне недапрацаванага, няскончанага твора. Дакладны год напісання – невядомы, апублікаваны ў зборніку *Берагі майго юнацтва* (2016) у раздзеле *Пасля 1984*, але па стылю ён блізкі да позніх вершаў Сыса, у якіх дамінуюць матывы няшчаснага лёсу і прадчування смерці, паэтычны ландшафт усеяны магіламі і надмагільнагімі крыжамі (як трапна заўважыў Леанід Галубовіч, апошнія публікацыі Анатоля Сыса нагадвалі „вясковы пагост з надмагільнымі эпітафіямі”³⁸).

Чаму паэт перастаў звяртацца да жанру, у якім пачуваўся так свабодна і арганічна, які прынёс яму столькі творчых дывідэндаў? Думаецца, гэтаму ёсць некалькі прычынаў. Па-першае, у выніку актыўнай эксплуатацыі жанру адбылося вычарпанне ягоных рэсурсаў у творчасці канкрэтнага паэта, а канкрэтны паэт – Анатоль Сяс – вельмі патрабавальна ставіўся да сваёй творчасці і імкнуўся пазбягаць самапаўтараў і збітых шляхоў. Па-другое, напачатку 90-х гадоў адбылася змена іміджу Сыса з паэта-прарока на выклятага паэта, змянілася ягоная творчая манера (ад паэтыкі заклікаў – да паэтыкі болю) і светапогляд (ад сцвярджэння нацыянальна-адраджэнскіх ідэалаў да сакралізацыі самоты і духоўных пакутаў). І, па-трэцяе, схлынула хваля перабудовы і нацыянальнага адраджэння, расчараваная прэзідэнцкімі выбарамі 1994 г. і вынікамі рэферэнду-ма 1995 г. патрыятычная беларуская моладзь разышлася па дамах і ўжо не было каму чытаць палымяныя маналогі ні ад уласнага імя, ні ад імя знакамітых гістарычных асобаў.

„Тэатр аднаго паэта” стаў людзям непатрэбны, а можа ім проста стаў нецікавы той аднастайны эпатажны спектакль, які ладзіў нецвярозы паэт-акцёр у стане творчага крызісу, а іншага ён ужо прапанаваць не мог. Мог толькі з болем наракаць у вершах:

Дзе ж вы мае родныя паэты?
 Дзе ж вы, мае гора-чытачы?
 Хоць ты свае бедныя санеты
 нямым зоркам у вакно крычы³⁹.

Але створаныя ў другой палове 80-х гг. XX ст. паэтычныя маналогі Анатоля Сыса, як і ўвогуле ягоныя найлепшыя вершы, увайшлі ў залаты фонд беларускай паэзіі, „(...) не страцілі прарочы сэнс, першапачатковы пафас, і сёння яны вызначаюцца шматзначнасцю гістарычных рэалій у праекцыі на сучаснасць”⁴⁰.

³⁸ Л. Галубовіч, *Пан Лёс*, „Крыніца” 2001, № 6 (66), с. 24.

³⁹ А. Сяс, *Сяс...*, с. 138.

⁴⁰ Л. Гарэлік, *Анатоль Сяс...*, с. 1027.

References

- Akudovich V., *Dyyalohi z Boham. Suplyot intelihibyel'nykh reflyeksiyaw*, Minsk 2006.
- Arkush A., *U chakanni druhoha pryshestsya*, „Krynitsa” 2001, № 6 (66), s. 31-34.
- Byalyatski A., *A sertsya wzho zharela za prawdu...*, „Dzyeyaslow” 2007, № 5 (30), s. 270-273.
- Byalyatski A., *Asvyechanyya byelarushchynay*, Vil'nya 2012.
- Vasyuchenka P., *Reytnhavy Sys*, „Krynitsa” 2001, № 6 (66), s. 53-54.
- Halubovich L., *Pan Lyos*, „Krynitsa” 2001, № 6 (66), s. 22-24.
- Halubovich L., *„Yak sharavaya malanka”. Naras zhytstsya i tvorchastsi Anatolya Sysa*, [u:] L. Halubovich, *Sys i kuluary. Litaraturna-krytychnyya ese*, Minsk 2010, s. 4-24.
- Harelik L., *Anatol' Sys*, [u:] *Historyya byelarskay litaratury XX stahoddzya*, t. 4, kn. 3, red. U. Hnilamyodaw, S. Lawshuk, Minsk 2014, s. 1019-1037.
- Hlobus A., *Sys*, „Krynitsa” 2001, № 6 (66), s. 48-52.
- Kislitsyna H., *Novaya litaraturnaya situatsyya. Zmyena kul'turnay paradyhmy*, Minsk 2006.
- Kislitsyna H., *„Prabach, paet, prabach, rasstryha...”*, „Krynitsa” 2001, № 6 (66), s. 42-48.
- Klachko A., *Tsishka Hartny. Krytychna-biyahrafichny narys*, Minsk 1961.
- Kowalow S., *Wieszcz – blazen – legenda: trajektorja autorska Anatola Sysa*, „Porównania” 2018, t. 23, s. 107-126.
- Lysova N., *Paet i Boh. Khrystsiyanskiya matyvy paezii Anatolya Sysa*, „Kalos'sye” 2006, № 1 (10), s. 68-75.
- Myel'nikaw A., *Anatol' Sys. Psal'myar epokhi pyerahnouy*, Minsk 2017.
- Pavi P., *Slovar' tyeatra*, pyer. s frants. pod ryed. K. Razlohova, Moskva 1991.
- Pashkyevich A., *Karus' Kahanyets. „Krow z kryvi byelarus...”*, Minsk 2013.
- Sys A., *Ahmyen': vyershy, paemy*, Minsk 1988.
- Sys A., *Byerahi mayho yunatstva: vyershy, parodyi*, Minsk 2016.
- Sys A., *Vyel'mi sumuyu pa Byelarusi. Listy Anatolya Sysa da Viktara Shnipa*, „Dzyeyaslow” 2006, № 2 (21), s. 174-183.
- Sys A., *Pan Lyes. Vyershy*, Minsk 1989.
- Sys A., *Sys. Vyershy*, Minsk 2002.
- Sys A., *Teatr adnaho paeta. Hutarka Syarhyeya Trusyevicha z Anatolyem Sysom*, [u:] A.Sys, *Lyon: vybranyya tvory*, Minsk 2006, s. 391-398.
- S'tsyepanyenka M., *A vandalam skazhy: ya – vyechny*, „Dzyeyaslow” 2006, № 2 (21), s. 188-197.
- Shteynyer I., *Manaloh Anatolya Sysa*, „Dzyeyaslow”, 2006, № 2 (21), s. 199-216.
- Shteynyer I., *Manaloh rasstryhi*, [u:] *Déjà vu bis*, Homyel' 2006, s. 6-24.
- Shteynyer I., *„Svaye runy mnye nye vyshyts'...”: spadchyna Anatolya Sysa*, Minsk 2008.
- Yaluhin E., *Byez epitafii. Dakumyental'naya apovyests'*, Minsk 1989.

Nota o autorze

Siergiej Kowalow – prof. dr hab., Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Neofilologii, Katedra Literaturoznawstwa Słowiańskiego.

Monografie: *Як пакахаць ружу: Маладая беларуская паэзія 80-х гг.*, Мінск 1989; *Партрэт шкла. Літ.-крыт. артыкулы*, Мінск 1991; *Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.*, Мінск 1993; *Станаўленне польскамоўнай паэзіі ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі эпохі Рэнесансу*, Мінск 2002; *Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу*, Мінск 2010; *Літаратура Вялікага Княства Літоўскага пачатку XVI – XVII ст.: феномен памежжя*, Мінск 2011; *Пачвара ў рэліктавым лесе. Літаратура. Тэатр. Крытыка*, Мінск 2013.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1717-9070>

E-mail: skowalow@wp.pl